

**ფატსაში (თურქეთი) მცხოვრებ ქართველთა
ზეპირსიტყვიერების თემატური თავისებურებები**
**THEMATIC FEATURES OF FOLKLORE
OF GEORGIANS LIVING IN FATSA (TURKEY)**

ლუკა დვალიშვილი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Luka Dvalishvili
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

ABSTRACT

The paper explores the pieces of folklore as well as their artistic, metaphorical and thematic features authored by the Georgians living on the Black Sea coast, specifically, in Fatsa district which is a compact settlement of Georgians. The materials under consideration were recorded during August 3-12, 2015 in the course of the scientific expedition carried out on the Black Sea coast of Turkey, involving the faculty of Akaki Tsereteli State University (namely, Avtandil Nikoleishvili, Luka Dvalishvili, Sulkhan Kuprashvili, Giga Kamushadze).

In Fatsa, just as in the most part of the Republic of Turkey, the population mainly consists of the descendants of Muhajirs from the period after the Russo-Turkish War of 1877–1878. The majority of them, especially the old and subsequent generations know the Georgian language which is the most powerful basis for nationality and identity.

Social, romantic, religious and universal themes as well as those covering the daily life are predominant in the folklore of the Fatsa Georgians.

Here, just like in the villages of Georgia, there are incredible reciters of folk poetry. We have met Mukerem Meskhidze (in Turkish: Erdoğan Güneş), a 66-year-old reciter whose interesting examples of folklore have been recorded by us. He has composed humorous rhymes, the so-called Ghashmeroba, dedicated to the surnames of Georgians exiled from Georgia who settled in Fatsa and its adjacent territories, the rhymes that are very popular among Georgians there. The above-mentioned rhymes are interesting in many ways. They feature oldest surnames of Georgians who live here and, through humor and jokes, they portray many of the substantial distinct as well as genetic features of clans and individuals. The materials are also significant in terms of language, ethnography, toponymy and so on.

The examples of folklore recorded in Fatsa reveal close proximity (with minor variations) to Adjarian and other Georgian folklore materials.

საკვანძო სიტყვები: მუჰაჯირი ქართველები, ქართული ფოლკლორი, თურქეთში (ფაცაში) მცხოვრები ქართველები.

Keywords: Muhajir Georgians, Georgian folklore, Georgians living in Turkey (Fatsa).

2015 წლის 3-12 აგვისტოს ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტიდან „გარესაქართველოში“ (მე-19 საუკუნის 70-იანი წლების ქართული პუბლიცისტიკის ტერმინი - ლ. დ.), თურქეთის შავიზღვისპირეთში, ქართველებით კომპაქტურად დასახლებულ რეგიონებში, ისტორიული, ლიტერატურულ-კულტურული, ენობრივი, ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული მასალების შესაგროვებლად ვიმყოფებოდით: პროფ. ა. ნიკოლეიშვილი, პროფ. ს. კუპრაშვილი, ასოც. პროფ. გ. ქამუშაძე და ასოც. პროფ. ლ. დვალიშვილი. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი ექსპედიციის მარშრუტი ხშირად ძალიან მასშტაბური იყო, გადაადგილება გვიწევდა დიდ მანძილზე, ზოგჯერ დღეში 500 კმ., ვფიქრობ, დაღლა მაინც არავის უგრძნია, იმდენად ამაღელვებელი, ამაღლებული, ემოციური და შთამბეჭდავი იყო ისტორიის ავბედობის გამო რამდენიმე საუკუნით მოშორებულ თანამემამულეებთან შეხვედრა. ჩვენმა ექსპედიციამ საინტერესო მასალები ჩაიწერა დაბა მურდულიდან მოყოლებული ვიდრე ქალაქ სინოპამდე. სხვადასხვა დასახლებიდან წამოსულს ერთდროულად ორი გრძნობა მოგყვება: - ერთი, რომ „გარესაქართველოში“ მცხოვრებ თანაფსევლთა ეროვნულ-მამულიშვილოური მუხტი დღემდე მტკიცეა და ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობები ჯერ კიდევ ნედლია, რაც იმის გარანტია, რომ მომავალში მაინც აღმავლობის გზას დაადგება. და მეორე - ზოგ ადგილებში, როგორც ქართველებით კომპაქტურად დასახლებულ სოფლებსა და ქალაქებში, ისე საკმაოდ სწრაფად განვითარებად თურქეთის რესპუბლიკის გლობალიზაცია-ურბანიზაციის წამლევავ ტალღებში მეჩხრად შემორჩენილ ჩვენს თანამემამულეთა ინდიფერენტული დამოკიდებულება წინაპართა ფესვებისა და ქართული იდენტობის მიმართ ნამდვილად პოზიტიურ განწყობას ვერ ქმნის და ხვალის უკეთესობის რწმენით ვერ ადავსებს ქართველების სულიერ-მატერიალური აღორძინებით დაინტერესებულ ადამიანს.

ქართველი მოღვაწეები, განსაკუთრებით „თერგდალეულთა“ ეპოქიდან მოყოლებული, უდიდესი სიფრთხილით, სისათუთით, უფროსი ძმის განსაკუთრებული რუდუნებითა და ყურადღებით იყვნენ გამსჭვალულნი „სამუსულმანო“ საქართველოს მიმართ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე, ივანე მაჩაბელი, იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ყაზბეგი, გრიგოლ გურიელი, მოგვიანებით ზაქარია ჭიჭინაძე, ნიკო მარი, ალექსანდრე ცაგარელი, თედო სახოკია, ილია ჭყონია და მრავალი სხვა.

„ივერიის“ 1879 წლის მე-4 ნომერში გამოქვეყნებული კორესპონდენცია „ხმა ბათომიდან“ იუწყებოდა: „ბრძოლა მთა-ბარში, წინ და უკან, ოთხივე კუთხივ. ბრძოლა შეუწყვეტელი, პირისპირ უთვალავი მტრებისა

სამშობლოს თავისუფლების დასაცავად“. ეს ის ადგილია, სადაც ყოველი კუთხე მოფენილია „ხუროთმოძღვრების მშვენიერი ნაშთებით“. წერილის ავტორი აფრთხილებს სახელმწიფოს მესვეურებსა და ქართველ საზოგადო მოღვაწეებს, რომ ახლად შემოერთებულ აჭარაში არასწორი საკადრო პოლიტიკით შეწუხებულ მოსახლეობას ოსმალთა ემისრები, განსაკუთრებით სასულიერო პირები, მშობლიური ადგილებიდან აყრასა და ოსმალეთში გადასახლებას ურჩევდნენ. აქ ხელმძღვანელებად მოგვევლინენ: „ძველი სამოქალაქო სამსახურიდან კაიკაცობისთვის გაგდებული „ჩინოვნიკი,“ კაიკაცობისთვის გაკრეჭილი მღვდელი, აფიცერი, რომლის ენა ისეა გაწაფული ერთი რიგის ლოცვა-კურთხევაში... აქტიორი, ამხანაგობიდან გაპარული ვაჭარი და სხვ.“ სამწუხაროდ, იმ დროს ამ პროპაგანდას ხშირ შემთხვევაში მნიშვნელოვანი წარმატებები ჰქონდა და მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა მამაპაპური ადგილები მიატოვა და თურქეთში გადასახლდა. წერილის ავტორი მთავრობას შეახსენებს გერმანიის მიერ ელზას-ლოტარინგიის შეერთების ფაქტს და მიუთითებს, რომ, მიუხედავად იმისა, რომ ამ მხარეში მოსახლეობა ძირითადად გერმანულენოვანი იყო, მთავრობა მაინც დიდი სიფრთხილით მოქმედებდაო. დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკაში თავის დროზე იძულებით ემიგრირებული ქართული მოსახლეობის დიდი ნაწილი რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლების ომის შემდგომი პერიოდიდანაა გადასახლებული. სხვადასხვა წყაროში დღევანდელ თურქეთში მცხოვრებ ჩვენი თანამემამულეების რიცხოვნობის შესახებ განსხვავებული ციფრებია დასახელებული, მაგრამ ყველა ეს რიცხვი შთამბეჭდავია და 3-5 მილიონ ადამიანამდე მერყეობს (ზოგჯერ ბევრად მეტი რაოდენობაა დასახელებული - ლ.დ.).

საბედნიეროდ, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ თურქეთში მცხოვრებ ჩვენს თანამემამულეებთან კულტურულ-ეკონომიკური კავშირები გააქტიურდა. ამ მხრივ დიდი მუშაობა მიმდინარეობს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. ასევე, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორებმა ავთანდილ ნიკოლეიშვილმა და ნესტან კუტივაძემ გამოსცეს საინტერესო წიგნი: უცხოეთში შექმნილი ქართული პოეზიის ანთოლოგია, ქუთაისი, 2014; ასევე დაიბეჭდა: მურად შაჰინი (ძნელაძე), უნიელ ქართველთა ზეპირსიტყვიერი ტექსტები, ქუთაისი 2016.

ჩვენ ნაშრომში გავანალიზებთ თურქეთის შავიზღვისპირეთში, კერძოდ,, ქართველებით კომპაქტურად დასახლებულ, განსაკუთრებული სილამაზისა და ადგილმდებარეობის დაბა ფაცაში მცხოვრებ ქართველთა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებსა და მათ მხატვრულ-მეტაფორულ და თემატურ თავისებურებებს.

ფაცაში, ისევე როგორც თურქეთის რესპუბლიკის უმეტეს ნაწილში, ძირითადად რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლების ომის შემდეგ დროინდელი მუჰაჯირთა შთამომავლები ცხოვრობენ. სასიამოვნოა, რომ უმეტესობამ, გამორჩევით ძველმა და საშუალო თაობამ, იცის ქართული ენა, ეროვნულობისა და იდენტობის ყველაზე მძლავრი ბაზისი. უმრავლესობა

არცთუ გამართული ქართული საუბრობის, თუმცა ბევრ მათგანს აზრის მშობლიურ ენაზე გადმოცემა და გაგება არ უჭირს. ფაცელ ქართველთა დიდი ნაწილი ამყოფს თავისი წარმომავლობით, რაც დიდ იმედს აჩენს, რომ დღეს არცთუ მყარად შენარჩუნებული ნაციონალობის ხერხემალი - ქართული ენა - ამ კუთხეში აღორძინდება და მხარის დედასაქართველოსთან კულტურული ურთიერთობების განმტკიცებას შეუწყობს ხელს. აქაურ ქართველებს აინტერესებთ ქართული კულტურა და ხელოვნება. ამის უშუალო ნიმუშს ბევრს ნახავს დაინტერესებული მკვლევარი. მაგალითად, სოფლის დასაწყისში მდებარე სასაუზმის მეპატრონეს - ახმედ ბეჟანისძეს თავისი ხელით საკმაოდ ლამაზად გადაუწერია „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე სტროფი და ასევე, ძალიან დახვეწილად, ლამაზი კალიგრაფიით შეუდგენია ქართული და შესაბამისი თურქული თარგმანით ქართული ანდაზები და მოხდენილი გამოთქმები. ახმედის თქმით, „ჩემი ბაბუა 120 წელიწადის წინ მოსულა ბათომიდან, გვარადან თუ სამეზობლიდან მოვა არ ვიცი, მაგრამ იქა რომ ბეჟანისძენი არიან კვირიკეში, გვარაში, სახელ ქობულეთში იმასთან წავედი, დეველაპარაკე, სულ ჩემი ამხანაგები არიან. იქაურობა ძალიან კაი ვიცი... მიხარია, რომ ქართული ვიცი“ (ფაცა, 5 აგვისტო, 2015).

ა. ბეჟანისძე სასიამოვნო კილოთი, ღიმილით კითხულობს ქართულ ანდაზებს და ხშირად შემოგვხედავს, ჩვენი რეაქცია აინტერესებს. საილუსტრაციო ნიმუშები:

რაც დათესავ, იმას მოიმკი;

ნუ გასცინი სხვასა, გადახდება თავსა;

ელაპარაკე მეგრელს, თავი დაარტყი კედელს...

ფაცელთა ზეპირსიტყვიერებაში, ისევე როგორც ზოგადად ქართულში, ჭარბობს სოციალურ-საყოფაცხოვრებო, სასიყვარულო, რელიგიური, და ზოგადსაკაცობრიო თემები.

ისევე, როგორც ბევრ კოლორიტულ ქართულ სოფელში. აქაც არიან გამორჩეული სახალხო მთქმელები. ჩვენ შევხვდით 66 წლის სახალხო მთქმელს მუქერემ მესხიძეს (თურქული სახელი და გვარი - ერდოდან გუნეში), რომლის პიროვნებითაც ბევრი აქაური თავს იწონებს და ამ სიტყვაუბრუნებულ სახალხო მთქმელს სიყვარულით წარმოგიდგენს. მუქერემ მესხიძისგან ჩავიწერეთ საინტერესო ფოლკლორული მასალა, რომელიც მცირე ვარიაციით დიდ სიახლოვეს ავლენს აჭარულ და შესაბამისად ანალოგიურ ქართულ ფოლკლორულ ნიმუშებთან. მაგალითად: „მესხიძე რასიმაი ბაღის ღობეს აკეთებდა. პანტონო (შარვალი - ლ. დ.) გაფხრეწილი ჰქონებოდა, ნიფხავი უჩანდა. ორი ახალმწრილი (ვფიქრობთ, ახლად შედერებული, წამოჩიტული - ლ. დ.) გოგონებ დუუნახიათ და სიცილი დუუწყიათ. რასიმას დუუნახია გუგუების სიცილი და უთქვამს: „რას იცინით, გუგუებო, ღობეს ვღობავ სანიორეთ, არ გამაფუჭოთ (ალბათ, არ გამაბრაზოთ - ლ. დ.), ხან ერთ გიზამ, ხან მიორეს“.

მუქერემ მესხიძეს შეუთხზავს ფაცასა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე დასახლებულ, საქართველოდან გადასახლებულ ქართველთა გვარებისადმი მიძღვნილი სახასიათო, სახუმარო ლექსები,

რომელთაც ერთად შეკრებილი ქართველები სიამოვნებით ისმენენ, ერთმანეთს ეხუმრებიან, ან მსუბუქად აქილიკებენ კიდეც. ეს ლექსები იმდენად პოპულარულია აქაურ ქართველებში, რომ, როგორც ჩანს, იმ გვარის წარმომადგენელმა ქართველებმა, რომელთა გვარებიც ლექსში არ იყო მოხსენიებული, სპეციალურად თხოვეს თუ დაუკვეთეს მუქერემ მესხიძეს, მათი გვარების შესახებაც დაეწერა ე. წ. ღაშმერობა. შესაბამისად, მუქერემ 1995 წელს დაწერილი ლექსებისთვის იქვე მიუწერია გაგრძელება. აღნიშნული სახუმარო ლექსები, ვფიქრობთ, მრავალმხრივია საინტერესო. ჯერ ერთი, იგი ფაქტიურად სრულყოფილად წარმოაჩენს აქ დასახლებულ ქართველთა მამაპაპისეულ გვარებს, მეორეც, ამ ხუმრობა-ქილიკობაში, მსუბუქ-ირონიული ფორმით, გვარებისა და პიროვნებებისთვის სახასიათო ბევრი არსებითი ინდივიდუალური ნიშანი, გენური კოდი და შტრიხია წარმოჩენილი, რასაც მხოლოდ გამჭრიახი მელექსის მეგობრულ-ცენზორული თვალი თუ შეამჩნევდა, თუ არადა სხვა შემთხვევაში უცხოთვის მის ლანდშაფტურ-სოციალურ-ეკონომიკურ ნიუანსებში წვდომა და სრულყოფილი გააზრება ფაქტიურად შეუძლებელი იქნებოდა. ლექსის ცალკეული გაუგებარი ადგილების გაშიფვრაში დაგვეხმარა თურქულოგი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი გიგა ქამუშაძე. მუქერემ მესხიძის ლექსები მნიშვნელოვანი ტოპონიმური, ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული, გეოგრაფიული და სახასიათო ენობრივი მასალის დამტკიცა და ამიტომ მათ სრულად წარმოვადგენთ.

ღაშმერობა (დაწერილია 1995 წელს):

1. ქაბაღდაღის ჩვენებური,
მიგახტინო მემედური,
აი გვარია, იი გვარია,
არცეთი კაცია და ყველა ხარია.
2. ელიოღლუ ვითან კაცი,
იბრიქვიან ვითამ გვარით,
კაცობას ვერ დეიკავენ,
რუმ მოჰკიდო ზეიდან ჩვარით.
3. კაი გვარია მოწყობილი,
გოგვები ბაწაი კიბირი (=ამაყი)
შეირგებენ და არ შაგარგებს,
იციან დუღლაი ყუვრილი.
4. ბაჯელიძე უკადრესია,
ზეიდან გადმოგიხედავს,
მან თუ ხიდი გეიარა,
აღარ შამოგიხედავს.
5. ინაშვილი ჰინოღლია,
არ მოუღივნო, გასწი იმგენ,
სიტყვას მოგცემ, გიენდობი,
ფიშმანს გაგხდის (განანებს) ჰამან მერმე.

6. გოლომანიძე შორ ქუეყანას,
აჭამონ და ყივნა-ყივნაი,
ერი ვორი ნახვანგვაში,
დარჩენილია სულ უტივნაი.
7. მესხიძნები ღაშმერიაი,
საქმეს ნახვარ ისტავლებენ,
მათ სარკეში ვერ გეიხედვენ,
შენ კი ჭკუვას გასტავლებენ.
8. მიქელაძე, ბიჭი, ბროვლია (ბევრია)
ერი ეშხიე ხუთი ევლია (ყოველ 5 სახლში ერთი ბანდიტია),
ლოცვაის კითხველს იქა ნახავ,
თუ უძღვები თხებს, დაჰკარგავ.
9. მახაროდლები არიან ორდი,
დუგავიან საზი, გორდი.
სახში, კარში, მუშა არან,
არ აქვან დუნიის დარდი.
10. მაჭახლები სიზმარშია,
მათ თავში ჯუგვა ეპრიანებიან,
არ იციან ჩემო ბუწიაგ,
დაბადივიხან დუფრიალებიან.
11. გუმკლოველი ხალვაშოდლუ,
ვორ ძმას ქონდა ერი სახლი,
სოფლიანა საზღვარ ვლენ,
ვითამ არიან ქადა ძალდი.
12. ბეჟიოდლები სანათქარია (ხელოვანია)
ყუველანი საქმეს იდრებიან,
ცხენზე კარქა შეჯდებიან,
ვირიდან გადმოიჯრიბიან.
13. ჰირიაოდლები კია მათივინ,
სიცოცხლეს გარუნებენ ფორთხვით,
ძალიან მარიფათელი არიან,
საღალს ზიდვენ დიდი გოდრით.
14. ბეშიქოდლი ბუიშვილი,
ბროვლი სიტყვა, ბროვლი ტყვილი,
საქმე თუ აქ, კაცათ დაქთლის,
ზურგს დიგიგსევ, განზე გაჭრის.
15. ქათამიძე სახელიძეთ,
გოგვები კაცს გასახლებს,
ბიჭებს პირზე დიდი მასკე,
არ გეწყინოს, თუ დაჰკარგე.
16. შავიშვილებმა მოისავენ,
უბედურია კაცი, ქალი.
ქუეყანაში ერთი იყო,

ისკენდერაის დურსუნ ალი.

17. საქმე თუ გაქ ხახუტოდლებში,

ადრე გუყვები ტყეში,

სუ მთელი დიდი კაცი არიან,

კაიმაკობას იზმენ იალოვაში (ქალაქ იალოვას გამგებლები არიან).

18. უსტოდლები, რაფერ გითხრა,

შორიდან შამოსარებელი,

მიდამოში თუ გუარე,

მაშინ ხარ შასაზრალელები.

19. ხანიგამე ძულვის ფუხარა (დარიბი)

ვერ მიგახტენს, ვერც მიხტება,

რასაც დასთლი, გზას ასწავლი,

ჩილიტოში შაგახტება.

20. ოკრაბილოლი ოქროს ფერი,

არ ვარგა გლახა სათქმელი,

ერთი გლახა თუ გამოვდა,

კაი არი ვოზდათუთხმეტი.

22. გაგალოდლები ბეჯერუქლია

(მოხერხებულა)

წულვას ურბას შუკერვენ

მე გითხრა და დიმიწერე,

სიცოცხლეში გუდას ბერვენ.

22. მე მეგონა და, მოვბოდე,

გაყუჩება არ ვარგება,

სულ მთელი თითო ვარდი ვართ,

ჩუვენ ჩუვენის ერთ ქვაბის ვართ

უფრო გვიან შეთხზული „**ღაშმერობის**“ ნიმუშები:

1. სოსიოდლები ისე მოსულან,

ინსნობა (ადამიანობა) შუველში (ტომარაში) გამოჩენიან.

ბროვლიდა არ გეიდღუმბლება

წულუვა ბათომში დარჩენიათ.

2. აჭარლები გავლან სენდერაზე

ასში ერთი დარდლი მევორეს.

რაცხაფერ მოვდენ, ისე დარჩენ,

წაგადგება, არ გეგონოს.

4. თიხლოდლები უტიხლო იყვენ,

გამოუზარდენ, მოუტყვენ სული,

ყუელამ საქმეს დუდვა გული,

ახლა ხელში აქვან პური.

5. ჰოჯაოდლეფში ჰოჯა არა,

არ იციან ფული სადა,

ყუელამ გოზენგილდოსტა (გამდიდრდა),

ზულაში (ზღვაში) რომ სიმინდი ამუა.

6. გოგიტიძეები სოფელს შუენის,

ჭკვიანია ბიჭი-გოგო,

ხანდახან აფეცდებიან,

თუ მუზღვე დიდი როგო (სკის ბუკი).

ამრიგად, თურქეთის შავიზღვისპირეთში, კერძოდ, დაბა ფაცაში მცხოვრებ ქართველთა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები ფრიად საინტერესო და კოლორიტულია. იგი ახლოს დგას შესაბამის ქართულ ფოლკლორულ ძეგლებთან. ამასთან, დასტურდება განსხვავებული, საკუთრივ ამ კუთხისათვის ნიშანდობლივი მხატვრულ-მეტაფორული და თემატური თავისებურებები.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ანთოლოგია 2014: უცხოეთში შექმნილი ქართული პოეზიის ანთოლოგია, ქუთაისი. 2014, ანთოლოგია გამოსაცემად მოამზადეს და სათანადო კომენტარები დაურთეს პროფესორებმა: ავთანდილ ნიკოლეიშვილმა და ნესტან კუტივაძემ.

შაჰინი 2016: მურად შაჰინი (ძნელაძე), უნიელ ქართველთა ზეპირსიტყვიერი ტექსტები. ქუთაისი 2016. წიგნი გამოსაცემად მოამზადა და სათანადო კომენტარები დაურთო პროფ. ავთანდილ ნიკოლეიშვილმა.

ექსპედიციის მასალა 2015: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორების: ავთანდილ ნიკოლეიშვილის, ლუკა დვალისვილის, სულხან კუპრაშვილისა და გიგა ქამუშაძის მონაწილეობით 2015 3-12 აგვისტოს თურქეთის შავიზღვისპირეთში განხორციელებული სამეცნიერო ექსპედიციის ფარგლებში ჩაწერილი ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული მასალა.

ივერია 1879: ხმა ბათომიდან. გაზეთი „ივერია“. 1879, N4.